

MERKEZE ENTEGRASYON VE KİMLİK OLUŞUMU BAĞLAMINDA HAMİDİYE ALAYLARI VE AŞİRET MEKTEBİ

Doç. Dr. Muzaffer BİMAY

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü- Batman Üniversitesi- batman/ Türkiye

Özet

Osmanlı'da Kürtler, 19. yüzyılın başlarına kadar adem-i merkeziyetçi bir yapı içerisinde genellikle aşiret veya kabilelerden oluşan mirlik veya beylik şeklinde merkezi devlete karşı bazı vergi ve askeri yükümlülükler dışında bağımsız bir yönetim sergilemişlerdir. Ancak II. Mahmut ile başlayan ve Tanzimat ile devam eden merkezileşme sürecinde yüzyıllardan beri süregelen yarı özerk bu yapıları ortadan kaldırmaya yönelik adımlar atılmış ve Osmanlı Devleti ile Kürt beylikleri arasında çatışmalı bir dönem başlamıştır. Bu çatışmalar sonucunda yıkılan mirliklerin yerine daha dağınık ve düzensiz bir örgütlemeye sahip aşiret türü toplumsal yapılar başlarına buyruk hareket ederek otoritelerini paylaşmaktan kaçınmış ve bu aşiretler hem devlet ile hem de kendi aralarında bir çatışma sürecine girmişlerdir. Bu süreç, II. Abdülhamit döneminde başlatılan siyasal ve kurumsal politikalarla değişikliğe uğramıştır.

19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Osmanlı-Rus Savaşı ve ardından Anayasanın geçici olarak uygulamasının durdurulması, diğer taraftan Balkanlarda ortaya çıkan ayrılıkçı isyanlar, "Millet-i Sadıka" olarak adlandırılan Ermenilerin ayrılma çabaları "Osmanlıcılık" fikri etrafında bütünleşme tezini ortadan kaldırmış, bunun yerine Araplar ve Kürtler gibi Müslüman unsurları bir arada tutma ve sınırları Rus, Ermeni ve İran saldırılarına karşı korumak için II. Abdülhamit tarafından "Panislamizm" adı altında yeni bir birleşme fikri denenmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının durdurulması için II. Abdülhamit tarafından sürdürülen bu politika sürecinde Arap ve Kürt aşiretlerinden destek talep edilmiş, ancak Arap aşiretlerinden yeterli destek alınamadığı için destek konusunda tüm yoğunluk Kürt aşiretlerine yönelmiştir. Bu yönelim hem Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecini durdurmak, hem de Osmanlı saltanatını devam ettirebilmek için yürütülen politikaların sonucu olarak

gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 16. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Kürt mirlikleri arasında başlayan ittifak çabaları 19. yüzyılda artan merkezileşme politikaları nedeniyle çatışmaya dönüşmüş, ancak Rusya ile savaş halinde olan Osmanlı Devleti'nin Kürt aşiretlerinin desteğine ihtiyaç duyması nedeniyle II. Abdülhamit tarafından yeni bir ittifak için Kürt aşiretleriyle uzlaşma yoluna gidilmiştir. Bu uzlaşma; mir, bey gibi dünyevi liderler yerine Nakşibendiler(Halidiler) gibi etno-dinsel Kürt aşiretleriyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede aşiretleri bir araya getirerek merkeze bağlı ve tek çatı altında birleşmesini sağlayan "Hamidiye Alayları" ve bu aşiret ileri gelenlerinin devlete olan bağımlılıklarını arttırmak ve merkeze entegre etmek için ise "Aşiret Mektebi" kurulmuştur. Bu iki kurumsal yapı, Kürtlerin merkeze entegrasyonun yanı sıra "Kürt kimliği", "Kürt Milliyetçiliği" üzerinde de önemli etkileri olmuştur. Buradan hareketle bu makalenin amacı; Osmanlı Devleti'nin kurduğu Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi'nin Kürtlerin siyasal geleceği üzerindeki etkilerini tartışmaktır. Makale, Kürt kimliği oluşumunun başladığı bir süreçte bu türden kurumların Kürt toplumsal yapısında hangi değişmelere yol açtığı ve birlik olarak görülen aşiretlerin neden bütüncül bir yapı ortaya koyamadıklarını da açıklamıştır. Bununla birlikte makale de, Hamidiye Alaylarını teşkil eden Kürtlerin genel olarak Müslüman ve aynı zamanda Sünnilerin Şafi-i Mezhebinden olmalarının Kürt Aydınlanması ve Kürt-Ermeni ilişkileri üzerindeki etkileri de irdelenmiştir. Çalışma doküman analizi ve literatürde yer alan bilgi ve belgelerden yararlanarak yapılmış, ancak tarihi olayların inkâr ve ülküleştirilmesi tehlikesinden kaçınmak için bu bilgi ve belgelerin resmi tarih anlatısından kendini soyutlayıp soyutlayamadığına da tarafsız bir değerlendirme süreci içinde dikkat edilmiştir. Ayrıca bu türden çalışmaların yapılması geçmişin tarafsız bir şekilde ortaya konulmasına daha da katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Kürtler, Kürt Kimliği, Hamidiye Alayları, Aşiret Mektebi.*

GİRİŞ

Kürt toplumsal ve siyasal yapısının şekillenmesinde önemli bir yeri olan II. Abdülhamit dönemini anlayabilmek için bu döneme damgasını vuran iç ve dış siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik olayları bütüncül bir bakış açısıyla incelenmek gerekir. Özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrası imzalanan Berlin Antlaşması, Ermeni Sorunu, milliyetçilik ayaklanmaları, çoğunlukla Müslüman Arap ve Kürtlere yönelik Panislamizm politikası ve en önemlisi bu süreçte kurulan Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi gibi politika aracı olan iki kurumun

etki ve sonuçları dönemin analizi açısından önemlidir. Bu nedenle bu makalede tartışılan esas konu Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi gibi iki önemli siyasal kurumun Kürt kimliğinin oluşumuna ve Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına katkı sağlayıp sağlamadığı, sağladıysa hangi ölçüde ve ne şekilde sağladığı ve bunun günümüze kadar olan etkileridir. Bu amaçla şu sorulara yanıt aranmıştır: Kürtlerde kimlik inşa süreci ne zaman ortaya çıktı? Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi'nin Kürt kimliğinin oluşumunda etkileri var mıdır? Kürt milliyetçiliği, Fransız ihtilaliyle başlayan milliyetçilik akımlarından mı, yoksa II. Abdülhamit döneminde ortaya çıkan Türk ve Ermeni milliyetçiliklerine tepki olarak mı ortaya çıktı?

Osmanlı Devleti 1639 yılında Safevi Devletiyle yapılan Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan yıkılışına kadar Kürtlerle adeta kader birliği yapmış ve sürdürdüğü ilişkileri beylik, mirlik, şeyhlik, ağalık vb. âdem-i merkeziyetçi örgütlemelerle belli bazı yükümlülükler karşılığında özerk bir yapı sergilemelerine karışılmamıştır. II. Mahmut dönemine kadar sürdürülen bu politika sürecinde Kürdistan coğrafyasında yer alan bu oluşumların siyasi anlamda bir kimlik arayışları olmamıştır. Ancak II. Mahmut ile başlayan ve Tanzimat ile devam eden merkezileşme sürecinde yüzyıllardan beri süregelen yarı özerk bu yapıları ortadan kaldırmaya yönelik adımların atılması isyanlara, başkaldırlara ve hatta ayrılıkçı hareketlere yol açmıştır. II. Abdülhamit dönemi ise iç ve dış gelişmelerin etkisiyle merkezileşme devam etmekle birlikte Kürt beyliklerin parçalanmasından sonra ortaya çıkan aşiretlerle uzlaşma yolları denenmiştir. Bir yandan "Panislamizm" politikası çerçevesinde kurduğu Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi aracılığıyla diğer Müslüman unsurlarla birlikte Kürtleri merkeze entegreye etmeğe çalışırken, diğer yandan aşiretlere özerk hareket alanı bırakarak onların eğitim gibi kamusal imkânlardan yararlanmalarına ve aydınlanma yolunda ilerlemelerine destek sunmuştur. Elbette 33 yıllık iktidarı boyunca "istibdat" ve "yenileşme"nin tüm yüzlerini halkına yaşatan II. Abdülhamit ile ilgili övgü ve yergilere burada yer verilmeyecektir. Ancak pragmatist politikalarıyla Kürtlerle kurduğu ittifakın Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını geciktirdiği ve Kürtlerin kimlik inşa sürecine dolaylı da olsa katkısı olduğu açıktır.

Buradan hareketle bu makalede II. Abdülhamit'in kurduğu Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi'nin Kürtlerin siyasal yapısı üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Makale, Kürt kimliği oluşumunun başladığı bir süreçte bu türden kurumların Kürt toplumsal yapısında hangi değişmelere yol açtığını irdelemiştir. Bununla birlikte makale de, Hamidiye Alaylarını teşkil eden Kürtlerin genel olarak

Müslüman ve aynı zamanda Sünnilerin Şafi-i Mezhebinden olmalarının Kürt Aydınlanması ve Kürt-Ermeni ilişkileri üzerindeki etkileri de incelenmiştir. Makale doküman analizi ve literatürde yer alan bilgi ve belgelerden yararlanarak hazırlanmıştır. Makalede II. Abdülhamit döneminin özellikleri, bu dönemde meydana gelen iç ve dış gelişmeler bütüncül bir bakış açısıyla ele alındıktan sonra çalışmamızın amacını oluşturan Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi'nin Kürt kimliğinin oluşumunda ve Kürt milliyetçiliğinin gelişmesindeki rolü döneme damga vuran olayların etkisi dikkate alınarak incelenmiştir.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ VE ÖZELLİKLERİ

II. Abdülhamit dönemini iyi analiz edebilmek için Abdülhamit'in kim olduğunu, tahta nasıl geçtiği ve bu dönemde yaşanan iç ve dış gelişmeleri iyi bilmek gerekir. Peki, Abdülhamit kimdir? Gerici istibdata mı yol açtı, yoksa Tanzimat'ın devamı olarak ıslahatlarda doruğa mı ulaştı? Bu soruların yanıtını, bu döneme damgasını vuran iç ve dış gelişmeleri ayrıntılı ele alarak bulmak mümkündür. Özellikle Arap, Ermeni ve Kürt meselesinde yürüttüğü “Panislamizm” politikasının etkileri, dönemin analiz edilmesi açısından faydalı olacaktır.

II. Abdülhamit gerçeği üzerinde bir uzlaşma olmasa da genel olarak son yüzyılda kişiliği en çok tartışılan ve uzlaşma zemini bulamayan en önemli soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimilerine göre korkunç veya gülünç psikolojiye sahip despot yönetimin direktörü ve hatta birçok batılı yazarla birlikte Jön Türkler tarafından dile getirilen “Sultan Rouge”(Kızıl Sultan), kimilerine göre yoksul ve Müslüman halkın yegâne temsilcisi, bazılarına göre Yahudilere İslam toprağını satan kişi olarak adlandırılır. Erik Jan Zürcher, “*19. Yüzyıl Avrupalısı onu, özellikle hükümdarlığının sonuna doğru, ‘kan dökücü ve gerici tiran’ olarak görüyordu. Bu izlenimin oluşmasında, Ermenilerin 1890'larda kanlı şekilde bastırılması etken olmuştur. Abdülhamit'i 1908-1909'da iktidardan alaşağı eden Jön Türkler'in mirasçısı Türkiye'nin tarihçileri de, onu bir kuşak süresince İmparatorluğun yeniden hayat bulmasını durduran bir “gerici” olarak görüyorlardı. Türkiye'nin modern tarihçileri ise 1960'lardan bu yana yaptıkları yorumlarda, onun saltanat döneminin Tanzimat'ın devamını hatta doruğunu simgelediğini belirtiyorlar ve İmparatorluğa ve halka getirdiği yararları vurgulayan farklı bir tablo çiziyorlar.*” Diyerek her iki görüşün doğru olduğunu, ancak ikisinin de işin sadece bir yönüne odaklandığını belirtmektedir (Zürcher, 2009, s. 122). Dolayısıyla 33 yıllık iktidarı boyunca “istibdat” ve “yenileşme”nin tüm yüzlerini halkına yaşatan II. Abdülhamit ile ilgili övgü ve yergilere rastlamak mümkündür.

II. Abdülhamit hikâyesi esasen Yeni Osmanlıların, Tanzimat Döneminde otoriterlikleriyle bilinen Ali Paşa ve Fuat Paşanın 1870'lerde ölmelerinin ardından yeni reform süreçlerini başlatacaklarını umarak Osmanlı Devleti'ne dönmeleriyle başlamıştır. Dönemin Sultanı Abdülaziz ve ekibinin bunu gerçekleştirmede donanım eksikliği yeni arayışları getirmiş ve Abdülaziz tahttan indirilerek yerine yeğeni V. Murat getirilmiştir. Ancak bu dönemdeki ekonomik krizler ve V. Murat'ın akli dengesinin yerinde olmaması ve kendini alkole kaptırması, gözüaltına alınmasını ve yerine kardeşi Abdülhamit'in getirilmesini sağlamıştır. 1876 Sırbistan ve 1877-78 Rusya Savaşı sonrası Ayestafones ve daha sonra Berlin Anlaşması sonucu Romanya, Karadağ, Sırbistan, Bosna Hersek ve Bulgaristan'la birlikte topraklarının %20'sini kaybetmesi II. Abdülhamit üzerinde büyük travmaya yol açmış ve Meclisi Umumiye'yi süresiz tatil ederek 30 yıllık hükümdarlığını başlatmıştır (Zürcher, 2009, s. 116-120). Bu dönemden sonra özellikle Ali Suavi gibi Genç Osmanlıların kendisini düşürmeye yönelik başarısız girişimleri sonrası mutlak hükümdarlığını siyasi, hukuki ve idari düzenlemelerle sağlamlaştırmıştır (Lewis, 2020, s. 239).

II. Abdülhamit parlamento yerine siyasal, dinsel ve askeri sorunlarda kendisine danışmanlık yapmaları amacıyla bir dizi özel danışma komitesiyle kendini çevreleyerek Yeni Osmanlıların İslam "constitutionalism" saydıkları "meşveret usulü" nü uygulamaya koymuştur. Bu bürokratik yapılanmada gizli ve resmi olmayan "hafiye" denilen örgütün "jurnalci" adı verilen ve memurların başka memurlar hakkında günlük ve gizli raporlar sunan bir örgütlenme yapısı ortaya çıkmıştır. Hatta Tanzimat döneminde yönetici yetiştirmek amacıyla kurulan ve II. Abdülhamid döneminde Mekteb-i Mülkiye-i Şahaneye dönüşen okulda hafiye ve journalci yetiştirildiği belirtilmiştir. Esasen en büyük fobisi ulema-bürokrat-asker güçlerinin birleşmesi olan II. Abdülhamid, bu güçleri saray etrafında oluşturduğu yüksek aristokrasıyla birleştirmeye çalışmıştır (Berkas, 2011, s. 344-346). Bu durum rüşvet ve adam kayırmacılığın ayyuka çıkmasına ve bürokraside "mektepli" ve "alaylı" ayırımına giderek modern bilgi birikiminden uzak sahte din adamları, hain ve ikiyüzlü davranan kişileri üst düzey bürokrat haline getirmesine yol açmıştır (Zürcher, 2009, s. 127).

Bu dönemin en önemli sorunlardan biri de ekonomik sıkıntılar ve dış borçlanmadır. 1854-1874 arasında alınmış dış borçlar nedeniyle bozulan Osmanlı imajını düzeltmek amacıyla Avrupalı alacaklıların temsilcileriyle 20 Aralık 1881'de Muharrem Kararnamesi imzalanmış ve alacaklı ülkelere belli devlet gelirlerini toplamak üzere Düyûn-ı Umûmiyye'yi kurma imtiyazı tanınmıştır.

Bu borçlanmalara karşılık, memleketin yer altı ve yer üstü kaynaklarının işletme hakları Fransız, İngiliz, Alman şirket ve bankalarına bırakılmıştır (Küçük, 1988, s. 219).

II. Abdülhamit döneminde uluslararası ilişkilerde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle Batılıların “milliyetçilik” kartıyla Osmanlı Devletini parçalamış olmasından sonra git gide amansızlaşan emperyalistlerarası bir mücadele dönemi Osmanlı Devleti için bir fırsat yaratmıştır. Panislamizm siyaseti sayesinde sömürge bölgelerindeki halkı kışkırtmaya yol açacağı endişesi iyiden iyiye tüm sömürgeci Batı ülkelerinde belirmiştir. Esasında Fransız, İngiliz ve Rus İmparatorlukları bunu bir blöf olarak algısı da Almanya ile olan yakınlaşmalar ve Almanların bu politikayı desteklemesi kendileri tedirgin etmiştir. Bu nedenle Makedonya ve Ermeni sorununu sürekli gündemde tutarak, azınlıklar vasıtasıyla kurdukları örgütlerle (Makedonya Dış Devrimci Örgütü, Taşnaksutyun ve Hınçak) Osmanlıya müdahale etmeye devam etmişlerdir (Zürcher, 2009, s. 130-131).

II Abdülhamit döneminin en önemli özelliklerinden biri de “merkeziyetçilik”tir. Bu dönemin despotik ve otoriter bir yönetim tarzı içerdiği su götürmez bir gerçektir. Tanzimatçıların başarısızlığı, reformların uygulanmasındaki güçlükler ve İmparatorluktaki başıbozukluğu merkezi otoritenin boşluğuna bağlayan II. Abdülhamit, 1878 yılında Meclis-i Mebusanı kapatarak başkentte otoritesini sağlamış, taşrada ise bazen zorla bazen de tavizler karşısında bu siyaseti dengelemeye çalışmıştır. Bununla birlikte Tanzimatçıların başlattığı, ancak başarısız olduğu “reform” politikalarını hayata geçirmeyi amaçlamıştır. Özellikle Tanzimat aydınının Batıyı tanıma adına gittiği Avrupa’da kendi halkına yabancılaşan ve halktan kopuk olan bir aydın sınıfı olarak ülkeye dönmeleri II. Abdülhamit’in muhafazakâr bir aydın grubu oluşturmaya yol açmıştır.

Tanzimat döneminin hedefi olan ve yapılacak reformlarla İmparatorluğun farklı unsurlarını ortak vatan, ortak hanedan ve ortak menfaat etrafında birleştirecek bir “Osmanlıcılık” fikrini tüm unsurlara benimsetebilme düşüncesi, Avrupalı devletlerin baskısı ve özellikle Berlin Anlaşması sonrası Hristiyan toplulukların ayrılma çabaları bu fikrin ikinci plana atılmasına yol açmıştır. II. Abdülhamit dönemi hem Tanzimatçıların başlattığı reform süreci ve merkeziyetçiliği dönemin koşullarına göre sürdürebilmek hem de dağılma sürecinde olan Osmanlıyı kurtarmak için kökleri 1872'lere dayanan “Panislamizm” fikri daha mantıklı bir hedef olarak görülmüştür. Bununla birlikte içerde ve dışarda bir “denge” siyasetini sürdürerek kişiliğine bağlı yönetimi güçlü

kılabilmeyi amaçlamıştır (Kodaman, 1979, s. 429-430). Bunun için uyguladığı en önemli strateji saltanat ve hilafetin simgesel dilinin yeniden canlandırılmasının yanı sıra İslam dünyasındaki araçları da yeniden kurgulamıştır (Deringil, 2002, s. 28).

Panislamizmin ortaya çıkış gerekçesi 13 Temmuz 1878 tarihindeki Berlin Antlaşmasıyla Avrupalı devletlerin Ermeni meselesini ortaya koymalarıydı. Ermenilerin bulunduğu “Vilayet-i Sitte” (Erzurum, Van, Ma’muret’ül-Aziz, Diyarbakır, Sivas ve Bitlis) kentlerinde Ermenilere yönelik reformlar yapılması ile özellikle Kürdler ve Çerkeslere karşı Ermenilerin emniyetlerinin sağlanmasının batılı devletlerin garantörlüğüne verilmiş olması karşısında Kürtlerin ve Çerkeslerin kendilerini savunmasız hissetmesi ve “dın” üzerinden “öteki”leştirilmesi konusundaki hassasiyetin ortaya çıkardığı refleks Panislamizmi kaçınılmaz kılmıştır. Böylece, Rusya ve İngiltere başta olmak üzere batılı Hristiyan devletler, dindaşları Ermenileri kollamaları karşısında Osmanlı’nın da toprak bütünlüğünü korumada “aracı rolü” göreviyle Müslüman Kürt Aşiretleri’ne yönelik “İslamcılık siyaseti” izlemesinin koşullarını yaratmıştır (Ekinci, 2017, s. 705- 706).

Ermeni meselesi dışında Panislamizm fikrinin ortaya çıkmasında iki neden daha bulunmaktadır. İlki, özellikle İslahat Fermanı ile yabancılara tanınan hakların Osmanlı kamuoyunda ortaya çıkardığı tepkidir. Diğerisi ise Batılı ülkeler tarafından İslam dünyasının sömürgeleşmesi sonucu olarak dünya Müslümanları nezdinde hilafetin öneminin ve buna mukabil Osmanlı Devleti’nden yardım taleplerinin artmasıdır (Çetinsaya, 2001, s. 266). Dolayısıyla İslamcılığın içerdeki amacı savaşlar nedeniyle kaybedilen topraklardaki Müslümanların içerde millet olarak dayanışmasını sağlamaktır. Böylece Rümeli’de ve Anadolu’da sosyal, kültürel ve demografik, toplumsal bir entegrasyon oluşturmayı amaçlamıştır. Dışarda ise 1878’ten sonra Arap dünyasında baş gösteren bazı ayrılıkçı akımları önlemek ve Arapların da devlet içinde siyasi entegrasyonunu sağlamaktır. Zaten Abdulhamit bu dönemden sonra Türklüğe önem vermiş ve kendisinin de hanedanının da ve hatta devlet kurucularının da Türk olduğunu ileri sürmüştür (Karpata, 2013, s. 109-110).

Öte yandan II. Abdülhamit dış politikada da dengeleyici bir siyaset izlemiştir. Rusya ve İngiltere ye karşı dengeleyici politikanın yanı sıra Almanya ile ekonomik ve siyasi ilişkiler sürdürerek Anadolu ve Rumeli’yi elinde tutmaya çalışmıştır. Tüm bu çabalar ne yazık ki 1878’de Kıbrıs’ı ve 1882’de de Mısır’ı İngiltere’ye, 1881’de ise Tunus’u Fransa’ya vererek çeşitli tavizler vermek

zorunda kalmıştır. İngiltere ve Rusya'nın elde ettiği üstünlüğü dengelemek ve çıkarlarını koruyabilmek için 1878 yılında yapılan gizli anlaşmayla Kıbrıs'ı kiralamış olmasına rağmen Berlin Anlaşması'na eklediği maddeyle Ermenileri, Çerkezleri ve Kürtlere karşı koruma taahhüdünü elde etmiştir. Aynı zamanda Ermenilerin bulunduğu illerde reform sürecinin başlatılması ve denetiminin Batılı güçlere verilmesi sağlanmıştır. Ayrıca İngiltere Kıbrıs'la yetinmeyerek Mısır ve Arap Yarımadasını da ele geçirmiştir. Bu durum, Rusya'ya karşı İngiltere tarafına geçen Osmanlının kendi politikasını yeniden gözden geçirmesine yol açmıştır.

Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri de Doğuda bulunan toplumsal yapıların sosyolojik karakterinin yol açtığı egemenlik alanının sınırlılığıdır. Kodaman (1979, s. 429-430) bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Coğrafi ve siyasi yapısı nedeniyle, Doğu Anadolu'ya Osmanlı hâkimiyeti tam anlamıyla Yavuz ve Kanuni döneminde bile elde edilememiştir. Bu yüzden Doğu Anadolu ile merkezi otorite arasında ciddi bir ilişki kurulamamış ve bölge Cumhuriyet dönemine kadar muhtar olarak kalmıştır. Sosyo-ekonomik ve siyasal açıdan kendine özgü bir yapısı olan bölgede bir maddi (ağalık) ve diğeri manevi “şeyhlik” olmak üzere yerel toplulukların yanı sıra kentlerde ise eşraf veya ayan gibi ileri gelenler bulunmaktaydı. Bunlar da yerine göre merkeze veya çevreye yakınlık duyabilmekteydiler. Özellikle Kürtlerin resmen merkezi otoriteyi tanımakla beraber özerk olarak hareket etmeleri, kendi aralarında sürekli savaşmaları ve anarşiye kaçmaları kaçınılmaz olmaktaydı. Ermeniler ise Berlin Anlaşmasından sonra uluslararası çevrelerin etkisiyle bağımsızlık hareketlerine girişmişlerdi. Diğer yandan yabancı ülkelerin misyonerlik okulları da bu azınlıklar üzerindeki faaliyetlerini yürütmekteydi. II. Abdülhamit bu durum karşısında merkezîyetçi-İslamcı-dengeci-reformcu devlet anlayışı çerçevesinde kimi zaman “tavizci”, kimi zaman sert, kimi zaman da ılımlı ve dengeli bir politika izlemiştir (Kodaman 1979, s. 435).

II. Abdülhamitin Kürtlerle vardığı “uzlaşma” siyaseti Osmanlı Devleti açısından bir “beka” meselesi olarak görülebilir. Çünkü 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle Padişah Emir Bedirhan ailesinin komutasında bulunan Kürdistan'daki gönüllü aşiretleri bir araya getirip Rusya'ya karşı savaştırmaya çalışmış ve Osmanlı Devleti'nin ömrünü uzatmıştır. II. Abdülhamitin uzlaşma siyasetinin arka planı şu şekilde gelişmiştir: Bedirhan'ın çocukları Osman Paşa ve Hüseyin Kenan Paşa 1879 yılında Colemerg-Zaho-İmadiye-Mardin-Midyat-Nusaybin bölgelerinde bağımsız beyliklerini ilan etmiş ve Osman Paşaya taç giydirek adına hutbe okutmuşlardır. Ancak II. Abdülhamit onlarla çatışmak

yerine uzlaşma siyaseti denemiştir. Benzer şekilde (1880) dini ve mezhep ayrılığına dayanan ve yöneticileri genellikle din alimi ve fakihlerden oluşan Şeyh Ubeydullah isyanına karşı yine Osmanlı Devleti ilk başlarda pasif davranmayı sürdürmüştür. Sünni ağırlıklı olan bu kalkışmaya karşılık Şii olan İran ve sınırları için tehdit gören Rusya bu isyana müdahale etmiş, ancak Osmanlı devleti Şeyh Ubeydullah ile başlangıçta girdiği çatışma ortamını sonlandırarak uzlaşma politikasını sürdürmüştür. 1889 yılında Mir Bedirhan'ın diğer iki oğlu Mithat Bey ile Emir Ali Bey Trabzon'da Kürt ittifakının kurulması için başvurdukları girişimleri de boşa çıkartmıştır (Ekinci, 2017, s. 720). Böylece II. Abdülhamit, Kürtlerle sıcak ilişkiler kurarak Kürt aşiret reislerini yeniden Osmanlı devlet sisteminin parçası haline getirmiş ve imparatorluğa entegre etmeyi başarmıştır. Sultan bu siyasasını, Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi gibi kurumlar aracılığıyla diğer aşiretler üzerinde de gerçekleştirmeye çalışmıştır.

HAMİDİYE ALAYLARI VE AŞİRET MEKTEBİ: KÜRTLERİN MERKEZE ENTEGRASYONU MU, YOKSA KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞI MI?

Osmanlı alın yazısında Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi ile ilgili genellikle Ermeni meselesine indirgemeci bir bakış açısıyla analiz edildiği görülmektedir. Ancak bu iki kurumun var olmasındaki en önemli nedenlerden biri bu olsa da, söz konusu kurumların başta Kürtler olmak üzere Doğuda yaşayan toplumların kaderi üzerinde önemli sonuçlar doğurduğu açıktır. Dolayısıyla bu bölümde çoğunluğu Kürtlerden teşkil edilen Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi'nin kuruluş süreçleri irdelendikten sonra Kürt kimliği ve Kürt milliyetçiliğinin oluşmasına olan etkileri sorgulanmaya çalışılacaktır.

Hamidiye Alayları ve Aşiretlerin Merkeze Entegrasyonu

Seçilmiş Kürt aşiretlerinden oluşan düzensiz bir milis kuvveti olan Hamidiye Alayları, stratejik önemi nedeniyle İran, Irak ve Türkiye'nin bulunduğu ve güçlü imparatorlukların mücadele ettiği tampon bölge olan Doğu Anadolu'da kurulmuştur (Klein, 2002, s. 4). Hamidiye Alaylarının kurulma gerekçesinin başında ise Ermenilerin faaliyetlerine engel olmanın yanı sıra Doğuda bulunan aşiretlerin merkeze entegrasyonunu sağlayarak merkezi otoriteyi tüm Osmanlı coğrafyasında tesis edebilmektir (Kodaman, 1979, s. 427-480). Ayrıca panislamizm politikalarıyla Avrupalı güçlerin teşvik ettiği reformlar nedeniyle Müslüman unsurların dışlanmasını engellemek, ihtiyaç duyulan askeri Müslüman çevreden karşılamak ve böylece içerde toplumsal bir dengeyi oluşturmaktır (Duguid, 1973). Bu nedenle II. Abdülhamit Kürtlerle sıcak ilişkiler kurarak, Kürt aşiretlerini ve özellikle Kürt şeyhlerini yeniden Osmanlı devlet sisteminin parçası

haline getirerek hem merkeze entegrasyonu sağlamaya çalışmış hem de Kürtlerin ayrılma ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

Berlin Anlaşmasından sonra İngiltere'nin Ermenileri yanına çekmesi hem Rusya'yı hem de Osmanlı'yı tedirgin etmiş ve ortak politika sürecine yöneltmiştir. Diğer taraftan Panislamizm politikaları nedeniyle Sünni Müslüman aşiretler üzerinde önemli etkisi olan Osmanlı Devleti bu dönemde İran için tehdit oluşturmuştur. Bu nedenle II. Abdülhamit, 1883-1884 yıllarında sert politikalarını Şeyh Ubeydullah isyanından sonra değiştirerek daha yumuşak ve tavizkar bir tutum takınarak aşiretleri kendine bağlamaya çalışmıştır.

II. Abdülhamit dönemi, Kürtler için uzlaşma ve yeniden dirilme siyasasının ortaya çıktığı yıllardır. Başlangıçta Kürtlerin ve Çerkeslerin saldırı ve yağmalarına karşı bölgedeki Ermenilerin güvenliğini garanti altına almak amacıyla hazırlanan Berlin Antlaşması'ndan sonra Kürt aşiretlerinden oluşan güçlü bir koaliyon kuran Şeyh Ubeydullah'ın Rus ve Ermenilere karşı savaşı nedeniyle İran ve Osmanlı tarafından destek verilmiştir çalışmıştır (Klein, 2002, s. 123-124). Ancak sonrasında İranın bu desteği Osmanlıya karşı kullanabilecek fırsata dönüştürmesi ihtimali Osmanlı'yı Şeyh Ubeydullah'a karşı önlem almaya yöneltmiştir. Ancak Rusyayla yapılan savaş ve Ermenilerin, Ermenistan'ı kurma çabaları ülkeyi harabeye çevirmiş ve Ermeni ihtilalinin mayalandığı bu dönemde suçluları cezalandıramayan ve ihtilalcileri serbest bırakmaya zorlanan II. Abdülhamit'in Kürdistan'da kontrol ve güvenliği sağlamak için büyüyen ve çoğalan aşiret gücünü tanımak ve benimsemekten başka seçeneği kalmamış ve yeni bir Kürt isyanının ortaya çıkmaması için Şeyh Ubeydullah ile uzlaşmaya çalışmıştır (Sykes, 2000, s. 133).

Diğer taraftan Osmanlının son dönemlerinde askerlik vazifesini sadece Hristiyan uyruklular değil Kürt ve Araplardan oluşan Müslüman aşiretlerin yerine getirmemesi nedeniyle "Panislamizm" politikasının gereği olarak sadece Sünni Müslüman aşiretlerden oluşan Hamidiye Alaylarının kurulmasına karar verilmiştir (Ertekin, 2022, s. 172). Kuruluş aşamasında Hamidiye Alaylarına girebilmek için aşiretlerin birbirleriyle yarıştığı ve kıyasıya bir mücadeleye girdikleri belirtilmiştir (Kodaman, 1979, s. 448). Hatta bu yönüyle günümüzde var olan köy koruculuğuna benzetildiği görülmüştür (Klein, 2002, s. 349-350). Kürt aşiret üyelerinin Hamidiye Alaylarına alınmasının arkasındaki en önemli sebep ise Osmanlı Devleti'nin özellikle Rusya ve İran'la yaptığı savaşlarda coğrafi koşulların dayattığı askerlik koşulları düzenli orduların savaşı kazanmasını imkânsız hale getirdiği için bu koşullarda silah ve at kullanabilen, çete

savaşlarında korkusuz yer alan, ani baskınlar yapabilme yetisine sahip olmalarıydı (Kodaman, 1987, s. 75). Nitekim Osmanlı-Rus savaşında Cibranlı ve Hörmekli aşiretlerinin başarılı mücadelesi II. Abdülhamit'in bu konuda ısrarcı olmasını sağlamıştır (Deringil, 2002, s. 101).

Hamidiye Alayları kuruluş süreci uzun bir maratondan sonra gerçekleşmiştir. Bu fikrin oluşumunda Petersburg'da büyükelçi olarak görev yapan Şakir Paşa'nın Rusya'nın Kazaklara uyguladığı modelden etkilendiği belirtilmiştir (Ekinci, 2017, s. 709). Özcoşar ve Ertekin (2018, s. 258), Hamidiye Alayları fikrinin II. Abdülhamit'ten önce ortaya çıktığını ve 1880-1882 yılları arasında Yemen valisi İsmail Hakkı Paşa tarafından ilk alay olarak Asakir-i Hamidiye kurulduğunu ifade etmişlerdir. Ancak literatürde bilinen haliyle ilk aşiretlerden sadece ikisi çöl ağzındaki Tayy ve Kays aşiretleri Urban, ikisi Karapapak, geriye kalan aşiretlerin tamamı ise Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Urfa ve Mardin vilayetlerinden dâhil edilmiştir (Karal, 196, s. 363-364). Bunlardan en önemlileri Milli Aşireti, Hasenanlı Aşireti ve Heyderanlı Aşireti olarak bilinmektedir (Ekinci, 2017, s. 718).

Başlangıçta 13 aşiretin katılımıyla kurulan Hamidiye Alaylarının sayısı 1893 yılında 51'e, 1897 yılında 56'ya ve sonraki yıllarda da 65'e çıkarılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 65 olan alay sayısı 24'e düşürülmüştür. Bunun en önemli nedeni Hamidiye Alaylarına mensup olan aşiretlerin başında bulunan reislerle yerel idareciler arasında yetki çatışması yaşanması ve güçlenen aşiret reisleri arasında karışıklıkların artmasına yol açmasıdır (Şanda, 2022, s. 45). Hamidiye şefleri, hükümetin güçlü desteği ve kendilerine özel statü tanınması nedeniyle toprak gaspında önemli bir rol oynamışlardır. Zamanla büyük bir güç haline gelen ve düzenli ordu haline gelemeyen bu birlikleri kontrol etmekte Osmanlı Devleti zorlanmaya başlamıştır (Klein, 2002, s. 259-260). 1894 Sonbaharında Sason kazasında bir dizi olayın Hamidiye Alayları tarafından gerçekleştirilmesi ve arkasından Ermenilere karşı her tarafta olaylar baş göstermesi nedeniyle Batıda tepkilere neden olmuştur (Zürcher, 2009, s. 131). Bu nedenle 1896 yılında disiplin cezalarının ağırlıkta olduğu ikinci bir Nizamname çıkarılmıştır. Bir yandan bu kontrol denetimi devam ederken diğer taraftan alayların daha cazip hale getirilmesi için vergi muafiyetleri ve savaşta ölenlerin ailelerine ve gazilere maaş bağlanması dâhil birçok teşvikten yararlandırılması sağlanmıştır. Ayrıca çeşitli memuriyetlere atanmaları dâhil birçok teşvik edici uygulama hayata geçirilmiştir. Dahası Doğu Anadolu'da bir Ermenistan

Devleti'nin kurulmasının engellenmesi onlar sayesinde gerçekleşmiştir (Kodaman, 1979, s. 475-476).

Öte yandan Hamidiye Alaylarının Kürt toplumsal yapısı açısından önemli sonuçlar doğurduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle bu alaylar yeni liderler yaratma konusunda imkân sağlamıştır. Toplumda aile yapısı ve ekonomik güç anlamda hiç bir zaman “bey” olamayacak insanların Hamidiye Alaylarına katılarak bu imkânları elde ettikleri görülmüştür. Örneğin; Misto Ağa'nın (Misto Keçelo) kabilesinde basit bir çoban olmaktan çıkıp, Padişahın himayesi sayesinde Hamidiye'nin aşiret reisi ve rütbeli komutanı olarak nasıl hükümetle pazarlığa oturduğu örneği çok tartışılmıştır. Öte yandan toplumsal yapıda emirlikler yerini aşiret konfederasyonlarına, konfederasyonlar büyük aşiretlere, büyük aşiretler daha küçük aşiretlere bırakırken Hamidiye Alaylarına katılım gücüne bağlı olarak bu durum tersine evrilmiştir. Bazı şefler, güçlü bir şeyhle ittifak kurarak kendi prestijlerini artırmayı başarırken, büyük ve güçlü aşiretlerin hâkim olduğu bölgelerde, şeyhlerin önemi azalmış ve aşiret reislerinin gücü giderek daha üstün hale gelmeye başlamıştır. Aşiret denilince akla küçük ve göçebe kabileler anlaşılsa da Kürt aşiretleri devletle müzakere eden adeta bağımsız bir hanedan konumuna gelmişlerdir. Dolayısıyla II. Abdülhamit döneminde merkezîyetçilik ön plana çıkarılmaya çalışılsa da, Doğu'da daha fazla ademi merkezîyetçiliğe geçiş sağlandığı da söylenebilir (Klein, 2002, s. 119-127). Ayrıca bu kurumun hayata geçirilmesiyle “toprak mülkiyeti sorunu” ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli nedeni Hamidiye ağalarına hibe mahiyetinde araziler verdikten sonra topraksız kalan Kürt ve Ermenilerin haklarının iadesinin sağlanamamasıdır (Klein, 2002, s. 347). Çünkü Bab-ı Ali'de aşiret ileri gelenlerinin elinden bu toprakları almanın yeni bir isyana yol açabileceği endişesi hep hâkim olmuştur.

Bu proje, sadece Sultan Abdülhamid'in hükümdarlığı süresince değil, çok daha sonrasında da gelişmeye devam etmiştir. Nisan 1909'da padişah tahttan indirildiğinde bile onun gözde projesi imparatorluğun yeni hükümdarları tarafından feshedilmemiştir. Ancak adı değiştirilerek “Aşiret Hafif Süvari Alayları” haline getirilmiştir (Klein, 2002, s. 7). 1910 ve 1912 yıllarında nizamnameler yeniden düzenlenmiştir. Bu alaylar, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesinde resmi ve gayri resmi olarak Osmanlı savunmasına katkı sunmuşlardır (Kodaman, 1979, s. 475-476).

Aşiret Mektebi ve Kürt Çocuklarının Eğitime Katılması

II. Mahmut ve Tanzimat döneminde reformların yürütülebilmesi için batı tarzında eğitim görmüş memurlara duyulan ihtiyaç, modern tarzda eğitim veren yönetici okullarının açılmasını doğurmuştur. Benzer hassasiyeti gösteren II. Abdülhamit, bu türden okulları daha da yaygınlaştırarak imparatorluğun tüm alanlarına yaymıştır. Ancak Tanzimatçıların asıl hedefi “Osmanlıcılık” ideolojisi bağlamında hazırlanan Mekteb-i Sultanî adındaki yeni okullarda farklı etnik köken ve inanca mensup Osmanlı halklarını bir üst kimlik altında birleştirmeye ve bu yolla milliyetçilik düşüncesinin etkisini en azından azaltmayı eğitim aracılığıyla yapabilmektir. Bu nedenle daha önce büyük ölçüde cemaatlere bırakılmış olan eğitim devletin denetimine alınmaya çalışılıp ilk kez, müslim ve gayrimüslim gençler aynı okul ve sınıflarda ders görmeye başlamışlardır (Turan, 2008, s. 117). Başlangıçta iyi giden eğitim projesi sayesinde Bulgar, Sırp, Yunan ve Arap milliyetçiliğinin genç önder isimleri Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) öğrencileri arasından yetişmişlerdir. Ancak bu okullarda bir birlik unsuru olarak Osmanlıca, Türkçe ve Fransızca ortak lisan olarak okutulmuş olsa da milliyetçilik ve ulus devlet talepleri karşısında Ermenice ve Rumcaya karşı ilginin artması Ermenilerin ve Rumların hızla örgütlenmelerini ve modernleşmelerini sağlamış, sonrasında ayrılıkçılık veya bağımsızlık istem ve eylemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu kötü gidişin farkında olan II. Abdülhamit, azınlık ve yabancı okullarında Türkçenin okutulması konusunda iradeler yayımlamış ve yeni alternatif okulların açılmasına yönelik adımlar atmıştır (Deringil, 2002, s.102).

II. Abdülhamit döneminde “kurtuluş” reçetesi olarak görülen eğitim alanıyla ilgili önemli düzenlemelere gidilmiştir. 1859 yılında kamu bürokrasisi için kurulan Mülkiye 1877 yılında yeniden düzenlenerek mezun sayısı artırılmıştır. Mülkiye gibi Harbiye Okulu da revize edilerek genişletilmiştir. Sonrasında hukuk (1878), maliye (1878), güzel sanatlar (1879), ticaret (1882), sivil mühendislik (1884), veterinerlik (1889), polis (1891), gümrük (1892), tıp okulları (1898) ve 1900 yılında İstanbul Üniversitesi olan Darülfünun olmak üzere birçok alanda yeni okullar açılmıştır. Bu okullara öğrenci temin edebilmek için 1847 yılında kurulan modern ilköğretimler olan rüştiyelere ek olarak 1875 yılında açılan askeri rüştiyeler kurulmuştur. Yeni dönemde bu rüştiyeler ülkenin dört bir tarafında açılmaya başlanmış ve bunlara ek olarak ortaöğretim kurumu olarak idadiler açılmıştır. Sultani bir okul olan Galatasaray Lisesi ve özel bir vakıf Darüşşafaka Lisesi'nin müfredatı değiştirilerek ülke içinden yüzlerce öğrenciye bu okullarda okuma imkânı sağlanmıştır (Lewis, 2020, s. 248). 1876'da mevcut olan ilkokul (mekatib-i sıbyaniye ve iptidaiye) sayısı 18.947 iken 7 yıl sonra 28.596'ya

çıkarılmıştır. Yeni okulların büyük çoğunluğu modern okullardan oluşmuştur. Dahası bu okulların önemli bölümü devletin en alt tabakalarına yerleşmiş ve yeni bir elit kesim oluşturmuştur. Yaklaşık 100 bine yakın öğrencinin eğitim gördüğü bu okullarda devletin bürokrasisine adam yetiştirilmiş ve aynı zamanda elit bir aydın sınıfı ortaya çıkmıştır. Aydın sınıfının önemli bir bölümü askeri subaylar içinden çıkmış ve bu grup modernizm ve milliyet kavramları üzerinde fikir yürütmüşlerdir (Karpas, 2013, s. 118-120).

II. Abdülhamit, eğitim hamlesi yoluyla Osmanlı Devletine sadık ve nitelikli bir nesil yaratmayı amaçlamıştır (Somel, 2003, s. 380). Yürütülen eğitim politikasında halkı uyandırma amacından çok, devletin en ücra köşelerine kadar, merkezi otoritenin uzantılarını götürmek, bir anlamda bürokrasiyi ve resmi kurumlaşmayı tüm İmparatorluğa yaygınlaştırmaktı (Sakaoğlu, 2003, s. 27). Özellikle bu dönemde Osmanlı Devleti'nin ücra köşelerinde görev yapan memurlardan gelen rapor ve tezkireler göz önünde bulundurulduğunda, devletin ücra köşelerde egemenliğinin sağlanması ve halkın devlete bağlı sadık bir tebaaya dönüştürülmesi için eğitimin önemine vurgu yapılması bu yöndeki çalışmaları hızlandırmıştır (Deringil, 2002, s. 13). II Abdülhamit'in önemli Sadrazamlarından olan Erzurumlu Mehmed Said Paşa'nın (1838-1914) ve Yaver-i Ekrem Ferik Osman Nuri Paşa'nın yanı sıra dönemin Bağdat valisi Süleyman Hüsnü Paşa ve Mehmed Nûri Paşa gibi bölge valileri tarafından Arap, Kürt ve Türk aşiretlerinin zararlı faaliyetlerinin sona erdirilmesi ve merkeze entegrasyonun sağlanması noktasında sürekli layihalar gönderilmesi de bu adımların atılmasını tetiklemiştir (Sivrikaya, 1972, s. 21; Lewis, 2020, s. 245). Böylece Osmanlı Devleti'nin Doğu'daki topraklarında yaşayan toplumsal grupların sisteme dâhil edilmesi ve devlet otoritesine eklenmesi için 3 Ekim 1892 tarihinde Mekteb-i Aşiret-i Hümayun kurulmuştur (Akpınar ve Rogan, 2001).

Aşiret Mektebi'nin kurulmasında siyasi, idari, ekonomik, sosyal ve kültürel birçok neden bulunmaktadır. Esas amacı azınlık aşiret ve kabile çocuklarının Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarının arttırmak ve devleti daha da güçlendirmektir (Danso ve Uludağ, 2012, s. 775). Benzer şekilde aşiret mensuplarının çağın gelişmelerinden haberdar ederek çağa ayak uydurmalarını sağlamaktır (SMU, 1898, s. 294). Diğer taraftan emperyal güçlerin Osmanlı Devletini parçalamaya yönelik adımlarına karşı Arap ve diğer unsurları Osmanlı idaresinde tutabilmektir (Moreu, 2010, s. 65-69). Böylece aşiret çocuklarını İstanbul'a getirip onlara Osmanlı eğitimi vermek ve babaları gibi aşiret reisi veya

şeyh değil, devlete bağlı idareci, kaymakam olarak bölgelerine geri gönderebilmektir (Georgeon, 2012, s. 373). Eugene Rogan (1996, s. 83)'a göre esas amaç Arapları ve diğer Müslüman toplulukları merkeze entegre etme politikasının bir parçası olarak görülse de, gerçekte toplumun en yabancılaşmış kesimlerinden biri olan Kürt aşiretlerinin Osmanlı devletine bağlılığını teşvik eden bir toplum mühendisliği deneyiydi. Bununla birlikte özerk kabul edilen aşiret gruplarının yönetim mekanizmalarını değiştirmeye yönelik bir adım olarak da görülmüştür. Dolayısıyla bu mektebe alınan aşiret reislerinin çocuklarına verilen eğitim Panislamizm ideolojisinin önemli bir parçası olarak görülmektedir (Clayer, 2013, s. 265).

1907'de kapatılan ve kapatılmaları konusunda farklı yorumlar yapılan Aşiret Mektebi'nin hedefine ulaşip ulaşmadığı konusu önemli bir tartışmadır. Ancak biz bu çalışmada daha çok Kürt aydınlanması üzerindeki etkilerine değineceğimiz için genel olarak burada eğitim alan çocukların daha sonra Kürt kimliği inşa sürecinde ne kadar etkili olduklarını incelemekteyiz. Dolayısıyla 1907'de kapatılan ve talebeleri memleketlerine gönderilen Aşiret Mektebi'nin ödeneği ile 17 Ocak 1908 tarihinde Beşiktaş'ta açılan yeni idâdî mektebi Aşiret Mektebi binası olan Kabataş İdâdîsi tahsis edildiği bilinmektedir (Kodaman, 1991, s. 10).

Kürt Kimliğinin İnşa sürecinde Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi'nin Rolü

Kürt kimliğinin inşa sürecini büyük ölçüde milliyetçilik kavramının Türkiye'nin toplumsal yapısına etkilerinin olduğu 19. yüzyıla götürmek mümkündür. Bu dönemde ulus devletlerin güçlü bir milliyetçi dalgası temelinde ortaya çıkması çok kimlikli ve etnisiteli toplum yapısına sahip Osmanlı Devleti'ni derinden etkilemiş, Osmanlılık, Türkçülük ve İslamcılık gibi birçok fikir akımının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Başlangıçta ortaya çıkan Osmanlılık fikri genel olarak din, dil farkı gözetmeksizin bir Osmanlı milleti yaratma amacı gütmekteydi. Tanzimatçıların başlattığı bu fikir akımı Osmanlı'nın son dönemlerine kadar işlevini sürdürmüştür. Bu süreçte Batı'da başlayan milliyetçilik düşüncesinin birçok Hristiyan toplumunu bağımsızlığa götürmesi "Panislamizm" politikasını ortaya çıkarmıştır. Zamanla Müslüman Araplar da (özellikle Arabistan, Mısır ve Sudan) siyasi gücünü ortak tarihi tecrübe, siyasi kültür ve dilden alan bir kimlik etrafında bir araya gelerek bu fikri savunmaktan vazgeçmişlerdir. Zamanla Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi bazı yazarlar "Türk" kavramını kültürel bir kavramdan öte milli ve etnisite üzerini kurulu yapısından yola çıkarak "Türkçülüğü" ön plana çıkarmışlardır (Karpata, 2013, s. 121-122). Kürt milliyetçiliği

ise ideolojiler arasında görece yeni olanıydı. Kürtler sürekli aşiret çizgileri içerisinde bölünmüşlerdir. Kürt beylerinin II. Mahmut döneminde bastırılmasından sonra parçalanma ve ayrışma artmış, II. Abdulhamit bu durumu kendi lehine döndürmeye çalışmıştır (Zürcher, 2009, s. 251). Bu nedenle Kürt toplumunda milliyetçiliğin kimlik bağlamında ele alınışı bu döneme rastladığı söylenebilir.

“Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği” başlıklı makalesinde Baskın Oran, Kürt milliyetçiliği de süreç içinde çağdaşı olan Türk ve Ermeni milliyetçiliklere olan tepkiden ortaya çıktığını ifade etmektedir. Ona göre dünyada ortaya çıkan milliyetçiliklerin başında gelen Batı (Kuzay Amerika ve Batı Avrupa) milliyetçiliği burjuvazi sınıfı içinde gelişen kapitalizmle uluslaşan ve en sonunda emperyal duyguları harekete geçiren bir safhaya varmaktadır. Doğduğu ülkeye vs. bağlılık anlamına gelen ve her insanın içinde doğuştan bulunan “yurtseverlik” kavramından ayrıldığı bu milliyetçiliğin üç aşamada gerçekleştiğini ifade etmektedir. İlk aşamasını kitleler arasında yaygın “biz”lik duygusunun ortaya çıkması, ardından egemen sınıf tarafından bir tutunum ideolojisi haline getirilmesi ve en sonunda bu ideolojinin bu duyguyu, millet’i (toplumsal birim) ve onun içinde örgütlendiği ulusal devleti (siyasal birim) yüce sadakat odağı olarak gösterecek biçimde yönlendirmeye başlayarak toplumsal harekete dönüştüğünü belirtmektedir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise bu süreç farklı işlemektedir. 19. yüzyıl ortasından itibaren azgelişmiş ülkeler üzerindeki Avrupa emperyalizminin yarattığı etkiye tepki olarak bu ülkelerde ortaya çıkan aydın sınıfı önce ulus devleti sonra millet’i inşa etme sürecine girmektedir. Bu sırada ülkede yaşayan farklı etnik/dinsel grupların homojen bir toplum yaratma fikrinde kendilerini yabancı görmelerinin yarattığı tepki yeni bir milliyetçiliği doğurmaktadır. Çünkü Batı’daki gibi kapitalizmin yarattığı ortak Pazar ekonomisinin ortaya çıkardığı refahın olmayışı biz bilinci millet’e değil aşiret’e yönelmektedir. Feodal bir bünyede doğan bir milliyetçiliğin tutunum ideolojisi din olmakta ve çoğu zaman bağımsız bir devlete dönüşmesini engellemektedir. Bağımsız bir devleti olmayan bu milliyetçilik ideolojisinin hayatta kalması egemenliği altında bulunduğu devletle olan bağları belirlemektedir. Dolayısıyla etnisite temelli bir “mit” oluşturma sürecinden kopuk daha çok “mağduriyet anıları”ndan yarattığı efsanelerle kimlik oluşturmaya çalışılmaktadır. Bu tür milliyetçiliğin asimilasyonun kurbanı olması kaptializmin doğurduğu ulusal ekonomik Pazar içinde gelişmediği için zorlaşmakta ve olsa olsa “zorunlu asimilasyon” testleriyle karşı karşıya kalmaktadır (Oran, 2002, s. 871-872).

Buradan bakıldığında Kürt kimliğinin oluşumu ve Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkması Fransız ihtilali sonrası ortaya çıkan Batıdaki milliyetçilik akımlarının bir sonucu değildir. Kürt milliyetçiliğinin gelişimi ve ulusun inşasının kendine özgü iç dinamikleri ve gelişim aşamaları bulunmaktadır. Kürt milliyetçiliğini diğer milliyetçi hareketlerden farklı kılan yanı ulus inşası geç bir süreçte ve kendine özgü dinamikler üzerinden gelişmesidir. Özellikle Kürt kimliğine yönelik ayrımcı tutumlar, devletin politik şiddeti ve yayıncılık ve aydınların girişimleri Kürtler arasında milliyetçiliğin ve ulusal bilincin gelişmesinde etkili olan bazı temel tarihsel olgular etkili olmuştur (Tekin, 2022).

19. yüzyılın ortalarına doğru merkezin çevreyle kurduğu sorunlu ilişkinin neden olduğu sorunlar veya isyanlar farklı etnik ve dinsel unsurlarla olan çatışma ortamı nedeniyle geçmişten gelen âdem-i merkezi yapının ortadan kaldırılmasına yönelik adımlar atılmıştır (Tekin, 2022). Osmanlı merkezi yönetimin çevreye yönelik sindirme politikası Kürtlük faktörünün Kürt ulusal algı ve hareketine dönüştürmede etkili olmuştur. Kürtleri daha çok aşiret reisleri ve şeyhlerine bağlamıştır (Klein, 2002, s. 19). Ancak kaldırılan emirlik ve güçlü aşiretler sonrasında Kürt bölgelerinde önemli bir idari boşluk ve düzen sorununu oluşmaya başlaması nedeniyle Kürtlerin önde gelen temsilcilerine ve özellikle de şeyh gibi din adamlarına önemli bir alan açılmıştır. Avrupalı misyonerlerin Hristiyan azınlıklar arasındaki yoğun faaliyetleri ve bölgede misyonerlerin gizli ajandaları olduğuna dair kuşku uyandırması, Avrupa'ya ve Hristiyanlığa tepki duyulması da şeyhlerin konumunun güçlenmesine yardımcı olmuş ve tarikat şeyhlerinin Kürt isyan hareketlerinin liderleri olmalarını sağlamıştır (Bruinessen, 2010, s. 119-128). Ayrıca 1858 yılında çıkarılan Arazi Kararnamesiyle merkezileştirilen toprağın hâkimiyeti zamanla bu bireylere geçmiştir. Yeni bir tabaka haline gelen bu gruba daha sonra Nakşibendiler (özellikle Halidiler) gibi tarikatlar da yer almıştır. Bu yeni burjuvazi zamanla devlete yön vermiş ve toprak sermayesine hakim olmaya çalışmıştır (Karpat, 2013, s. 113-117).

II. Abdülhamit, dönemin koşulları gereği Kürt aşiretleriyle yeni bir uzlaşma için yeniden toplumsal sözleşme yolunu seçmiştir. Bu dönemde kurulan Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi farklı aşiretlerden Kürt aydınlarını ortaya çıkaracak ve bir kimlik oluşumu yaratacak yeni bir süreci ortaya çıkartmıştır. Esasında II. Abdülhamit döneminde muhafazakâr Kürtler, Ermeni meselesini fırsat bilerek Osmanlı'da etkin bir millet olma yolunda örgütlenmeye çalışmışlardır (Zürcher, 2009, s. 131). Dolayısıyla Aşiret Alayları, Kürt toplumunun sosyal ve politik örgütlenmesinin dönüşümünde belirgin bir rol oynamıştır.

Özellikle bölgedeki arazi mülkiyetinin niteliği üzerindeki etkileri yoluyla ekonomik ortamın dönüştürülmesindeki etkileri, Cumhuriyet sonrası isyanlara önderlik eden grubu ortaya çıkarmıştır (Klein, 2002, s. 8-9).

19. yüzyılın sonlarına doğru Ermeni ve Arnavut milliyetçiliği kadar olmasa da Kürt milliyetçiliğinde bazı gelişmelere rastlamaktayız. Hatta Gaspıralı İsmail 1914 yılında Türk Yurdu'nda Kürt milliyetçiliğinin Türk milliyetçiliğinden önce ortaya çıktığını ifade etmektedir (Bruinessen, 1997, s. 2-3). Bu bağlamda Kürt milliyetçiliğini II. Abdülhamit'in kurduğu Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi'nin ortaya çıkış sürecine götürmek mümkündür.

Aşiret mektebi'nin Osmanlı toplumsal yapısına etkileri iki şekilde ortaya çıkmıştır. Birincisi; modern eğitim kurumlarının, II. Abdulahmit'in istediği sadık, itaatkar ve dine bağlı birey yerine daha akılcı, sorgulayan, dünyayı farklı okuyan yeni bireyleri hayata kattığı için farklı bir zemin yaratmıştır. İkincisi, modern eğitim kurumları sayesinde Kürt gençleri sosyal, ekonomik ve siyasal yönden yükselme imkânı bulmuş ve kendileri için yeni imkânlar yaratılmasına vesile olmuştur. Siyasi ayrışmaların olduğu süreçte bu bireylere kendi aidiyetlerine dönme imkânı sağlamıştır. Özellikle okullarda okutulan siyasi ve edebi kavramlar (Müslüman, Osmanlı, Türk, millet, vatan) yeni değerlendirme süzgecinden geçerek katkı sunmuştur. Kimlik oluşumunda İngilizlerin Afrika'da kabile şeflerinin oğullarını eğitmek için kurdukları misyoner okulları nasıl katkı sağlamışsa Aşiret Mektebi'nin ortaya çıkardığı aydın sınıfı da benzer şekilde ortaya çıkmıştır. Aşiret Mektebi'nin Hükümetin beklentisinden uzak bir noktaya evrilmesi sonrası Arap ve Kürt milliyetçisi öğrenciler ortaya çıkmıştır (Ekinci, 2017, s. 707). Dönemin önemli tanıklarından Mark Sykes Aşiret Mektebi'ndeki gözlemlerinde, Arap ve Kürt çocuklarından toplam doksan öğrencinin bulunduğu bu modern okulda yabancı bir inanca bağlanma, memnuniyetsizlik, eski geleneklerden utanma olmadığını, bilakis milli varlığının şuuruna varacak güce ve kişiliğe sahip olacak kadar bilinçli kişiliklere rastladığını ifade etmektedir (Sykes, 2000, s. 203).

Bu dönemde Kürt kimliği oluşum süreci henüz ortaya çıkmakta ve milliyetçiliğe doğru yol almaktaydı. Özellikle Aşiret Mektebi'nin fonsiyonundan sürekli söz edilmesi, Mem-u Zin den parçalar yayınlanması "mistik" bir uyanışı tetiklemiştir. II. Abdülhamit'in eğitimde yarattığı ortamın verdiği imkânlarla hukuk, baytar vs. meslek erbabının çıktığı, okullarda okuyan İsmail Gasprinski, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Kadri Cemalpaşa ve Nuri Dersimi gibi aydınların Türk milliyetçilerinin düzenlediği konferanslara katılırken veya onların yayınladığı yayınları okurken kendi kimliklerinin farkına varmaları Kürt kimliğinin

oluşmasında önemli bir etkisi olmuştur. Ancak buradaki asıl kırılma II. Abdülhamit'i devirmeye kadar giden ve birçok kesimin yer aldığı ittifakın İttihat ve Terakki tarafından bozularak Türk milliyetçiliğine dayalı yeni homojen yapı oluşturma çabasının Kürt kimliğini güçlendirmesi ve milliyetçiliğe doğru kaydırmasıdır (Bajalan, 2015, s. 144).

İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) öncülüğünde gelişen “Türkçülük” akımına bağlı milliyetçiliği esas alan aydın ve yönetici kesimler siyasal ve toplumsal alanda rol oynadıkça ve Batıda Ermeni milliyetçiliğine destek arttıkça, onun karşısında Kürt etnisitesine dayalı milliyetçi yaklaşım ve talepler de (Kutlay, 2012, s. 9; Bozarslan, 2014, s. 93) Aşiret Mektebi ve diğer eğitim kurumlarında okuyan öğrenciler arasında ortaya çıkmıştır. Özellikle Kürt milliyetçi basınının ortaya çıkması, Kürt kulüp ve toplulukların kurulması Kürtlerin giriştiği kültürel ve siyasi faaliyetler için büyük itici güç olmuştur. Bu girişimler Kürt milliyetçiliğinin gelecekte bir kitle hareketine dönüşmesi için gerekli temelleri atılmıştır (Jwaideh, 2012, s. 556). Diğer yandan Kürt etnik bilincin olgunlaşmasında ve Kürt ulus inşasında Kürt seçkinleri ve onların önderliğinde çıkarılan Kürt Teavün ve Terakki, Hitavi Kurd (Kürt Güneşi) gibi gazete ve Roji Kurd gibi dergilerin de önemli rolleri olmuştur. Özellikle 22 Nisan 1898 tarihinde yayımlanan ilk Kürtçe gazete olan “Kürdistan”, Kürt toplumu ve siyasetini mobilize eden ve ulusal bilinci açığa çıkaran önemli bir girişimin başlatıcısı olmuştur (Celilê, 2013, s. 25). Ayrıca bu dönemde Kürt toplumunun bazı kesimlerinde kültür, tarih ve dile yönelik “bilimsel” ilgi de buna katkı sağlamıştır. 1894'te Şeyh Yusuf Ziyaeddin Paşa'nın Kürt tarihi ve edebiyatı üzerine ilk Kürtçe-Türkçe sözlüğünü yayınlaması, 1900'de bir grup din âlimi ilk Kürt kültür derneği olan Kürdistan Azm-ı Kavi Cemiyeti'ni (Kürdistan Amaç Gücü Cemiyeti) kurması, otokrasinin ve siyasi baskının hakim olduğu bir dönemde ortaya çıkan Kürt “ulusal bilincinin” bir tezahürüdür (Bajalan, 2015, s. 114).

Kürdistan gazetesi Ahmed-i Hani'nin 17. yüzyıl anlatı şiiri Mem û Zîn'den Kürt-İslam lideri Selahaddin Eyyubi'nin biyografisine kadar Kürt dili ve kültürüyle ilgili birçok yayını gerçekleştirmiştir. Gazetenin editörü olan Mikdat Midhat Bey'in Kürtçe yazılmasını teşvik etmesi, Aşiret Mektebi'ni övmesi ve İran, Bağdat, Şam, Yemen, Şammer ve Anze'den eşraf sınıfının (begzâdeyên) çocukların çoğunu İstanbul'daki Harp Okulu'nda okutmasını örnek göstererek Kürtlerin ileri gelen sınıflarından “emir ve ağalar (mîr û axayên)”a çocuklarını “bilgi ve beceri” kazanmak için bu okullara göndermeleri içi sürekli yazılar yazarak çağrılarda bulunması, Kürt ileri gelen aşiret lideri ve şeyhlerine mektuplar göndermesi Kürt

kimliğinin oluşumuna ve Kürtlük bilincinin yerleşmesine önemli katkı sunmuştur. Ancak söz konusu Gazete, Hamidiye Alayları için mesafeli ve hatta eleştirisel yaklaşım sergilemiştir. Özellikle “Kel Misto” denilen Hamidiye komutanı Miranlı Mustafa Paşa’yı sert bir şekilde eleştirmiş ve bunun gibi kaos yaratan yöneticilerin nasıl Padişahın en yakını olabileceği konusunda eleştirmiştir (Bajalan, 2015, s. 161-165)).

II. Abdülhamid’in Kürtlere ve Kürdistan’a yönelik “uzlaşma” politikası, Şeyh Ubeydullah İsyanı’nın tekrarını önlemede ve daha da önemlisi rejime bir dizi güçlü Kürt destekçisi kazanmada pekâlâ başarılı olmuş olabilir. Üstelik bu dönemde organize bir Kürt hareketinin ortaya çıkmasına da fırsat verilmemiştir. Ancak Kürtlerin bir dizi toplumsal ve siyasi sorunla karşı karşıya kalan ayrı bir “ulus” oluşturduğu fikri, Kürt elitinin çeşitli unsurları arasında zemin kazanmaya devam etmiştir. İlk dönem Kürt aktivistlerinin tamamının endişe duyduğu ortak tema, eğitim eksikliği ve geri kalmışlıktı. Bununla birlikte, siyasi açıdan erken dönem “Kürtçü” söylemi hem “ayrılıkçı” hem de “uyumcu” eğilimleri içermekteydi. Bu dönemde Kürt kimliğinin reddi değil, Osmanlı siyasetine bağlılığı öne süren Dr. Abdullah Cevdet, İshak Sukuti Babanzade ve İsmail Hakkı Bey gibi Kürtler’in yanı sıra “ayrılıkçı” Kürt milliyetçiliğini savunanlarda olmuştur. Bunların başında Kürt şair ve din alimi ve Bedirhan ailesinin hocası olan Hacı Kadir-i Koyi (1815-1897) gelmektedir. II. Abdülhamit’in politikalarını yetersiz görmesi ve Osmanlı Kürt aydınlarından ve profesyonellerinden oluşan yeni Kürt elitleriyle Kürtlerin kendi kaderini tayin etme konusunda anlaşmazlığa düşmesi ve “Kürt sorunu”na çözüm getirilmesi konusunda II. Abdülhamit ile anlaşmazlığa düşmesi onun siyasi duruşunu ortaya koymuştur. Bu siyasi duruş, Kürdistan Gazetesi’nde açıkça ifade edilmiştir (Bajalan, 2015, s. 115).

1898’den 1918’e kadar Kürt yazılı basınında en başta Kürtlerin eğitilmesi gerektiği yönünde adımlar atılmıştır. Osmanlı toplumunun diğer eğitimli unsurları gibi, Kürtlerin de eğitim imkânlarından yararlanmaları gerektiği savunulmuştur. Özellikle 1908 yılında Anayasanın tekrar yürürlüğe girmesinden sonra Kürt aktivizmi gelişmiştir. 1914 yılındaki Barzan, Bitlis ve Süleymaniye’deki Kürt ayaklanmalarında bile bağımsızlık ve egemenlik talepleri olmamış olmasına rağmen (Abbas Vali ve Bozarslan, 2003, s.167) 1918’lerden sonra Kürtlerin ayrı bir ulus olduklarının farkına vardırma çabası Kürt aydınının esas hedefi olmuştur. Köylü ya da kentli zanaatkar kökenli hiçbir üyenin olmadığı Kürt aydın sınıfının içinde aşiret veya dini seçkinlerin eğitimli üyelerinin olduğu, önemli çoğunluğu Sünni olan kuzey ve güney Kürt lehçelerini konuşanların yanı sıra çok az sayıda

Zaza ve Alevi'nin olduğu, Yezidi'lerin hiç olmadığı Kürt aydın sınıfı yürütmekteydi. Dahası 1918-1919'da çıkan Jîn dergisinde yayınlar yapanlar ve 1920'ler ve 1930'lardaki Kürt isyanlarına da bu toplumsal tabakalar mesafeli kalmıştır. Jîn'de Kürt etnik veya ulusal kimliğini “inşa etmeye” yönelik daha bilinçli çabalar ve kabul edilen görüşün ötesine geçme uğraşı görmekteyiz. Halil Hayali'nin Ziya Gökalp'a yanıtları, Memduh Selim'in “ulusal” sembolleri öne sürmesi, Abdülaziz Yamûlkizade'nin Alevi'lerinde Kürt olduğunu iddia eden yazıları bu uyanışın temelini oluşturmuştur (Bruinessen, 1997, s. 8-9).

Birinci Dünya Savaşı'na girildiğinde alaylar yeni bir rol üstlenerek çeşitli cephelerde görevlendirilmiş ve savaş sırasında tartışmalı olmakla beraber meydana gelen toplu katliam ve Ermenilerin tehciriyle özdeşleştirilmiştir. Savaştan sonra yeni oluşan Kemalist hükümet konusunda hayal kırıklığına uğrayan bazı milis şefleri büyüyen Kürt milliyetçi hareketine katılırken, diğerleri Kurtuluş Savaşı sürecinde yer almışlardır (Klein, 2002, s. 8-9).

Hamidiye Alayları içinde yer alan eski yetişmiş askerlerin kurduğu Azadi Örgütü'nün Nakşibendi şeyhi Şeyh Sait'i öne koyarak başlattıkları 1925 ayaklanması milliyetçi bir ayaklanmadır. Burada kimlik oluşumunun tamamlandığını ve Kürt milliyetçiliğine dayalı yeni bir devlet talebinin olduğu gözlenmektedir. Bu dönemde Çankırı mebusu ve Meclis başkanı olan Abdülhalik Renda hazırlamış olduğu raporda “ayaklanma, din perdesi altında tamamıyla milli bir harekettir” diye belirtmektedir (Bayrak, 2013, s. 91). Dönemin Kürt aydınları da bu isyanı “Büyük Kürt Ulusal Ayaklanması” olarak adlandırmaktadırlar (Sasuni, 1992). 1930'larda Hoybun (Xwebun) örgütü tarafından çıkarılan Ağrı isyanı ve 1937'deki Dersim isyanlarının başarısızlığına uğramasına rağmen Ronahi, Havar gibi dergilerinin yanı sıra birçok yabancı gazetede çeşitli yazılar yayımlanarak Kürt milliyetçiliği ayakta tutulmaya çalışılmıştır. 1940'lardan sonra yorulan Kürt çevrelerinin ayaklanma ihtimalinin ortadan kalkması ve 1950'lerden sonra içerde ve dışarda liberal demokrasi yönünde gelişen adımlar ayaklanmalar dönemini sona erdirmiş ve sol ağırlıklı yeni bir Kürt aydın sınıfı ortaya çıkmıştır. Ancak özellikle 1980 Askeri Darbesi'nin ardından başlayan baskı ve yıldırımlar yeni başkaldırıları ve çatışmaları körüklemiş ve günümüze kadar uzanan bir direnişi sürdürmüştür. Ana dil sorunu, okuma ve yazma oranlarındaki düşüş, geri kalmışlık, kimlik arayışları, milliyetçilik Kürt toplumunun önemli bir kesiminde hala tartışılmakta ve 21. yüzyılda halen bunun mücadelesi verilmektedir.

SONUÇ

16. yüzyılda adem-i merkeziyetçi bir yapı içerisinde Osmanlı Devleti'ne bağlı, ancak zımnî sözleşmeye dayanan ittifakın merkezileşme sürecinin başladığı 19. yüzyılın başlarında bozulmasından itibaren Osmanlı Devleti ile Kürt beylikleri arasında bir çatışma dönemi yaşanmıştır. Ortaya çıkan ayaklanmalar her ne kadar bir ulus devlet kurma saikiyle hareket etmemiş olsa da, geline süreçte ayaklanmaların Kürt kimlik bilincini ortaya çıkardığını ifade edebiliriz. Özellikle Şeyh Ubeydullah isyanının Ermeni, Arap ve diğer müslim ve gayrimüslim azınlıklarından etkilenecek büyümesi bunun en açık göstergesidir. Ancak Osmanlı Devleti bu tür isyanların kimlik bilincinin ötesinde bir ulus devlete vardırılmaması için "Panislamizm" politikasını hayata geçirilmiş ve ardından Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi gibi iki kurumu hayata geçirerek Kürt aşiretlerini merkeze entegre etmeye çalışmıştır. Böylece daha itaatkar, sadık ve "Panislamizm" politikasına uygun yeni bir nesil yaratılmış olacaktı. Ancak bu politika kısmen başarılı olsa da geline süreçte Aşiret Mektebi sayesinde Kürt gençleri sosyal, ekonomik ve siyasal yönden yükselme imkânı bulmuş ve kendileri için yeni imkânlar yaratılmasına vesile olmuştur.

19. yüzyıl Kürt politikasını iyi okuyabilmek için II. Abdülhamit dönemine nasıl ve nereden bakıldığı çok önemlidir. Abdülhamit döneminin mutlak ve bir kişinin yönetimin esas alındığı ve muhalefetin tamamen ortadan kaldırıldığı, ekonomik krizlerin yaşandığı, baskıların olduğu, gerçeğinin yanı sıra eğitim kurumlarında, ulaşım ve bilgi-iletişim teknolojilerinde önemli reformların yapıldığı ve Kürtlerin ilk defa devletin en üst kademelerine yerleşebildiği bir ortam ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektebi gibi iki kurumsal yapının yanı sıra ortaya çıkan yeni eğitim kurumları sayesinde Kürt aydınının yetiştiği ve Kürt kimliği inşa sürecine doğru adımların atıldığını görebilmekteyiz.

II. Abdülhamit Hamidiye Alayları ile Ermenilerin faaliyetlerine engel olmanın yanı sıra Doğuda bulunan aşiretlerin merkeze entegrasyonunu sağlayarak merkezi otoriteyi tüm Osmanlı coğrafyasında tesis edebilme amacı gütmüştür. Aşiretlerin merkez olan bağılıklarını sağlamak için "Panislamizm" politikasını hayata geçirmiştir. Bu nedenle Alaylara başta Araplar olmak üzere tüm Müslüman unsurların dâhil edilmesi amaçlanmış, ancak Arapların ayrılıkçı hareketleri bu alaylara çoğunlukla Kürt aşiretlerinin alınmasını sağlamıştır. Öte yandan Alaylara alınan aşiretlerin merkeze entegrasyonu için onların modernleşmesini sağlayacak ve bilinçlendirecek eğitim kurumlarına ihtiyaç duyulması nedeniyle Aşiret Mektebi kurulmuştur. Aşiret Mektebi, bir taraftan

Panislamizm politikasının gereği taşra yönetimi için sadık ve muhafazakâr Osmanlı bürokrasisi yetiştirirken, diğer taraftan özellikle Kürt aşiretlerinin çocuklarının kendi etnik yapılarının farkına varmalarına, Kürt aydınının yetişmesine, Kürt kimliğinin oluşmasına ve en önemlisi ayrılıkçı hareketlere varacak kadar ilerleyen bir milliyetçilik düşüncesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

KAYNAKÇA

- Akpınar, A. ve Rogan, E. L. 2001. Aşiret mektep devlet, Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi. Aram Yayıncılık, İstanbul.
- Bajalan, D. R. 2015. Between accommodationism and separatism : Kurds, Ottomans and the politics of nationality (1839-1914). Thesis, University of Oxford, <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:19df6c44-b55c-4807-8d8b-bf202184bcda>
- Berkes, N. 2011. Türkiye’de çağdaşlaşma. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, 9. Baskı, İstanbul.
- Bruinessen, M.V. 1997. Constructions of ethnic identity in the late Ottoman Empire and Republican Turkey: the Kurds and their Others, paper presented at the workshop "Social identities in the late Ottoman Empire", Department of Middle Eastern Studies, New York University.
- Bruinessen, M.V. 2010. Kürdistan üzerine yazılar. Çev. Nevzat Kırış, Bülent Peker vd., İletişim Yayınları, 7.Basım, İstanbul.
- Celilê, C. 2013. Kürt aydınlanması. Çev. Arif Karabağ, Avesta Yayınları, 2.Basım, İstanbul.
- Clayer, N. 2013. *Arnavut milliyetçiliğinin kökenleri*. Çev. Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Çetinsaya, G. 2001. İslâmî vatanseverlikten, İslâm siyasetine. *Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi içinde*, İletişim, İstanbul.
- Danso, M., & Uludağ, M. 2012. Aşiret Mektebi ve özellikleri. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 775-780.
- Deringil, S. 2002. *İktidarı sembolleri ve ideoloji: II. Abdülhamit dönemi (1876-1909)*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Duguid, S. 1973. The politics of unity: Hamidian policy in Eastern Anatolia. *Middle Eastern Studies*, 9(2).

- Ekinci, M. R. 2017. 1897 tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları taksimatı. *Şarkiyat*, 9(2), 703-724.
- Ertekin A. 2022. İttihad-ı İslam'a milis takviyesi çabaları: Hamidiye Alayları. *Dicle İlahiyat Dergisi*, 24(1), 170-186.)
- Georgeon, F. 2012. *Sultan Abdülhamid*. Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınevi, İstanbul,
- Jwaideh, W. 2012. *Kürt milliyetçiliğinin tarihi*. Çev. İsmail Çekem ve Alper Duman, İletişim Yayınları, 7.Basım, İstanbul.
- Karal, E. Z. 2000. *Osmanlı Tarihi*. C. VIII, TTK Yayınları, Ankara.
- Karpat, K. H. 2013. *Osmanlıdan günümüze orta doğuda millet, milliyet, milliyetçilik*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Klein, J. 2002. *Power In The Periphery: The Hamidiye light cavalry and the struggle over Ottoman Kurdistan 1890-1914*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Princeton University.
- Kodaman, B. 1979. Hamidiye Hafif Süvari Alayları. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32, 427-480.
- Kodaman, B. 1987. *Sultan II. Abdulhamid devri Doğu Anadolu politikası*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1. Basım, Ankara.
- Kodaman, B. 1991. Aşiret Mekteb-i Hümayûnu. *TDV İslam Ansiklopedisi içinde* C. 4, ss. 9- 11), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kutlay, N. (2012). *Kürt kimliğinin oluşum süreci*. Dipnot Yayınları, 1.Basım, Ankara.
- Küçük, C. 1988. Abdülhamid II. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, İstanbul.
- Lewis, B. 2020. *Modern Türkiye'nin doğuşu*, 11. Baskı, (Çev. B. B. Turna). Arkadaş Yayınları, Ankara.
- Moreu, O. 2010. Reformlar çağında Osmanlı İmparatorluğu, askerî “yeni düzen”in insanları ve fikirleri 1826-1914. Çev. Işık Ergüden, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, İstanbul.
- Oran, B. 2002. *Modern Türkiye’de siyasi düşünce*. Cilt 4 / Milliyetçilik (Ciltli), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özcoşar ve Ertekin. 2018. II. Abdülhamid’in ittihad-ı İslam siyasetinin milis kuvvetleri: hamidiye alayları-Afrika örneği, Editör Enver Arpa, *Sultan II.*

- Abdulhamid'in Jeostratejisi Ve Mirası Uluslararası Sempozyumu,(253-270), Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi.*
- Özoğlu, H. 2005. *Osmanlı devleti ve Kürt milliyetçiliği*, Çev. Nilay Özok (Gündoğan) ve Azat Zana Gündoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Rogan, E. L. 1996. Asiret Mektebi: Abdulhamid II's school for tribes (1892-1907). *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, 28(1).
- Sakaoğlu, N. 2003. *Osmanlı'dan günümüze eğitim tarihi*. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Sasuni, G. 1992. *Kürt ulusal hareketleri ve 15. yüzyıldan günümüze Ermeni-Kürt ilişkileri*. Med Yayınları, İstanbul.
- Sivrikaya, İ. 1972. Osmanlı imparatorluğu idaresindeki aşiretlerin eğitimi ve ilk aşiret mektebi. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.XI, S.63, 17-24.
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye(SMU) 1316. 1898. İstanbul.
- Somel, S.A. 2003. Cemaat mektepleri ve yabancı misyoner okulları. *Osmanlı uygarlığı içinde (386-401)*. Cilt 1, Yay. Hız. Halil İnalçık, Günsel Renda, T.C. Kültür Bakanlığı, İstanbul.
- Sykes, M. 2000. *Dar'ül İslam*, Çev. Yılmaz Tezcan, 1. B., 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara.
- Şanda, M.N. 2022. 19. Yüzyılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da aşiret güçleri: Hamidiye Alayları, *Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey*, 4(8), 34-48.
- Tekin, S. 2022. Kürt milliyetçiliğinin gelişimi ve ulusun inşası. *Politik Şiddet, Yayıncılık ve Aydınlanın Rolü*, <https://kurdarastirmalari.com/yazi-detay-oku-170>.
- Turan N.S. 2008. Osmanlı toplumunda modernleşme ve eğitimin ideolojik dönüşümüne dair gözlemler. *Folklor Edebiyatı*, 14.
- Vali, A. ve Bozarslan, H. (Der.) 2003. Kurdish Nationalism in Turkey: From Tacit Control of Rebellion (1919-1925). *Essays on the Origin of Kurdish Nationalism içinde*, Mazda Publishers, California.
- Zürcher, E. J. 2009. *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İletişim Yayınları, İstanbul.

THE EFFECTS OF HAMIDIYE REGIMENTS AND TRIBAL SCHOOL ON THE INTEGRATION OF KURDS TO THE CENTER AND THE FORMATION OF KURDISH IDENTITY

Abstract:

In the Ottoman Empire, the Kurds maintained an independent administration in the form of a mirlik or principality, generally consisting of tribes or tribes, in a decentralized structure until the beginning of the 19th century, except for some tax and military obligations against the central state. However, In the centralization process that started with II. Mahmud and continued with the Tanzimat, steps were taken to eliminate these semi-autonomous structures that had existed for centuries, and a period of conflict began between the Ottoman Empire and the Kurdish principalities. As a result of these conflicts, instead of the collapsed emirates, tribal-type social structures with a more dispersed and irregular organization acted independently, avoided sharing their authority, and entered a period of conflict both with the state and among themselves. This process, It has changed with the political and institutional policies initiated during the reign of II. Abdulhamid.

The Ottoman-Russian War that broke out towards the end of the 19th century and the subsequent temporary suspension of the implementation of the Constitution, on the other hand, the separatist rebellions that emerged in the Balkans and the efforts of the Armenians called "Loyal Nation" to separate, eliminated the thesis of integration around the idea of "Ottomanism" and replaced it with World War II was used to keep Muslim elements such as Arabs and Kurds together and to protect the borders against Russian, Armenian and Iranian attacks. A new unification idea was tried by Abdulhamid under the name of "Pan-Islamism". In order to stop the disintegration of the Ottoman Empire, In this policy process carried out by II. Abdulhamid, support was requested from Arab and Kurdish tribes, but since sufficient support could not be received from the Arab tribes, all support was directed to the Kurdish tribes. This trend occurred as a result of the policies carried out both to stop the collapse of the Ottoman Empire and to continue the Ottoman sultanate. Therefore, the alliance efforts that started between the Ottoman Empire and the Kurdish tribes in the

16th century turned into conflict in the 19th century due to increasing centralization policies, but II. Abdulhamid made a compromise with the Kurdish tribes for a new alliance. However, this compromise; It was tried to be achieved with ethno-religious Kurdish tribes such as Nakşibendis (Halidis) instead of worldly leaders such as Mir and Bey. In this context, "Hamidiye Regiments" were established to bring the tribes together and unite them under a single roof, and "Tribal School" were established to increase the dependence of these tribal leaders on the state and integrate them into the center. These two institutional structures have had significant effects on the "Kurdish identity" and "Kurdish Nationalism" as well as the integration of the Kurds into the center. Based on this, the purpose of this article is; The aim is to discuss the effects of the Hamidiye Regiments and Tribal School established by the Ottoman Empire on the Political future of the Kurds. The article also explained what changes such institutions caused in the Kurdish social structure in a process where the formation of Kurdish identity began and why the tribes, which were seen as a unity, could not reveal a holistic structure. In addition, the article also examined the effects of the fact that the Kurds who formed the Hamidiye Regiments were generally Muslims and Sunnis were from the Shafi'i Sect, on the Kurdish Enlightenment and Kurdish-Armenian relations. The study was conducted using document analysis and information and documents in the literature, but in order to avoid the danger of denial and idealization of historical events, attention was paid to whether this information and documents could isolate themselves from the official historical narrative in an impartial evaluation process. In addition, conducting such studies will further contribute to revealing the past in an impartial manner.

Keywords: *Ottoman Empire, Kurds, Kurdish Identity, Hamidiye Regiments, Tribal School.*

BANDORA ALAYÊN HEMIDIYÊ Û DIBISTANÊN EŞÎRÎ LI SER INTEGREGYÊN KURDAN LI NAVENDÊ Û ÇÊKIRINA NASNAMEYA KURDÎ

Kurte:

Di Împaratoriya Osmanî de, Kurdan heta destpêka sedsala 19-an, ji xeynî hin erkên bac û leşkerî yên li hember dewleta navendî, bi giştî ji eşîr an eşîran, bi giştî ji eşîr an eşîran pêk dihat, rêveberiyek serbixwe di çerçoveya mîrlîk an jî mîrekiyê de diparêzin. . Lêbelê, II. Mehmûd di pêvajoya merkezîbûnê de ku bi re dest pê kir û bi Tanzîmatê re dom kir de, ji bo ji holê rakirina van pêkhatayên nîvxweser ên bi sedsalan hebûn, gav hatin avêtin û di navbera Împaratoriya Osmanî û mîrekiyên Kurdan de demeke nakokî dest pê kir. Di encama van nakokîyan de, li şûna mîrnişînên hilweşiyayî, pêkhatayên civakî yên eşîrî yên bi rêxistinbûneke ji hev belav û nerêkûpêktir, serbixwe tevdigerin, ji parvekirina desthilatdariya xwe dûr dikevin, hem bi dewletê re û hem jî di nav xwe de ketine nava nakokîyan. Ev pêvajo, II. Ebdulhemîd bi polîtîkayên siyasî û sazî yên di serdema de dest pê kir, ev yek guherî.

Şerê Osmanî-Rûsyayê ku di dawiya sedsala 19. de dest pê kir û piştî rawestandina demkî ya pêkanîna Destûra Bingehîn, ji aliyê din ve serhildanên cudaxwaz ên ku li Balkanan derketin û hewldanên Ermenîyan ên bi navê "Neteweya dilsoz." "ji bo veqetandin, ji holê rakirina teza entegrasyonê ya li dora fikra "Osmanî" û li şûna wê Şerê Cîhanê yê Duyemîn ji bo hêmanên misilman ên wekî Ereb û Kurd li hev bihêlin û sînoran li hember êrîşên Rûs, Ermenî û Îranî biparêzin hate bikar anîn. Di bin navê "Pan-Îslamîzmê" de ji aliyê Ebdulhemîd ve fikreke nû ya yekîtiyê hat ceribandin. Ji bo rawestandina perçebûna Împaratoriya Osmanî, II. Ebdulhemîd di vê pêvajoya siyaseta ku ji aliyê ve hat meşandin de, ji eşîrên ereb û kurd piştgirî dihat xwestin, lê ji ber ku ji eşîrên ereban têra xwe piştgirî nedihatin girtin, hemû piştgirî ji eşîrên kurdan re dihat kirin. Ev meyla hem ji bo rawestandina hilweşîna Împaratoriya Osmanî û hem jî ji bo domandina sultaniya Osmanî di encama polîtîkayên ku hatin meşandin de derket holê. Ji ber vê yekê hewldanên îttîfaqê yên ku di sedsala 16-an de di navbera Împaratoriya Osmanî û eşîrên kurdan de dest pê kir, di sedsala 19-an de ji ber zêdebûna polîtîkayên navendîbûnê veguherî pevçûnê, lê II. Ebdulhemîd ji bo tifaqeke nû bi eşîrên kurdan re lihevkirinek çêkir. Lêbelê ev lihevkirin; Hewl hat dayîn ku li şûna serokên dinyayê yên wek Mîr û Bey, bi eşîrên kurd ên etno-olî yên wekî Nakşîbendî (Halidî) re were bidestxistin. Di vê çerçoveyê de "Alayên Hemîdiye" ji bo ku eşîran li hev bicivîne û wan di bin

banekî de bigihîne hev û “Dibistanên Eşîran” hatin avakirin ku girêdayîbûna van serokên eşîran bi dewletê re zêde bike û wan bike navendê. Van her du pêkhatyên saziyan bandorên girîng li ser “nasnameya kurd” û “netewperestiya kurd” û integrasyona kurdan di nav navendê de kirine. Li ser vê yekê armanca vê gotarê ev e; Armanca ew e ku bandora Alayên Hemîdiye û Dibistanên Eşîran ên ku ji aliyê Împaratoriya Osmanî ve hatine avakirin li ser paşeroja siyasî ya Kurdan. Di gotarê de her wiha hate diyarkirin ku di pêvajoyek ku pêkhatina nasnameya Kurdî de dest pê kiriye de saziyên bi vî rengî di pêkhatiya civakî ya Kurdan de bûne sedema çî guhertinan û çima eşîrên ku weke yekîtiyê dihatin dîtin, nikarin avahiyeke tevayî derxin holê. Her wiha di gotarê de bandora rastiya ku Kurdên ku Alayên Hemîdiye ava kirine bi giştî misilman û sunnî ji mezheba şafiî bûn, li ser ronakbîrên kurd û têkiliyên kurd û ermeniyan jî hat lêkolînkirin. Lêkolîn bi analîzkirina belgeyan û agahî û belgeyên di wêjeyê de hatiye kirin, lê ji bo ku metirsiya înkarkirin û îdealîzekirina bûyerên dîrokî neyên girtin, bal hate kişandin ku gelo ev agahî û belge dikarin xwe ji vegotina dîrokî ya fermî bi awayekî bêalî veqetînin. pêvajoya nixandîne. Her wiha, meşandina lêkolînen bi vî rengî dê hîn zêdetir bibe alîkar ku paşerojê bi renekî bêalî were eşkere kirin.

Peyvên sereke. *Împaratoriya Osmanî, Kurd, Nasnameya Kurd, Alayên Hemîdiye, Dibistanên Eşîran.*